

УДК 340.1

**А. О. ЛАЗОРСЬКИЙ**

*Артем Олегович Лазорський, студент Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

### **ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ВЗАЄМОДІЯ**

Процес становлення України як сучасної демократичної і правової держави поєднує в собі фундаментальні зміни в житті українського суспільства, починаючи з процесу переосмислення основоположних цінностей і пріоритетів суспільних трансформацій, що лежать в основі її розвитку як самостійної і незалежної держави, що прагне посісти гідне місце у світі, і закінчуючи питаннями нормативного регулювання діяльності як інститутів державної влади, так й інститутів громадянського суспільства.

Категорія «громадянське суспільство» – одна з наймолодших у вітчизняному суспільствознавстві, в політології зокрема. І це, незважаючи на те, що світова суспільна думка давно і досить докладно досліджувала цю проблему. У політичних вченнях, що належали Аристотелю, Цицерону, Монтеск'є, Макіавеллі, Локку, Гоббсу, Канту, Гегелю, Марксу, Бакуніну, В. Соловйову, дана категорія або детально аналізувалася, або згадувалася, головним чином, у співвідношенні «громадянське суспільство – держава». Наукові погляди вчених щодо розуміння громадянського суспільства зводились до думки, що воно є категорією самостійною, є тим, що знаходиться поза полем залежності від держави.

Виходячи з того, що громадянське суспільство є, насамперед, однією з форм об'єднання людей, необхідно звернутися до історії становлення людських спільнот. На зорі людства виникали прості, нечисленні, малостійкі об'єднання людей для спільного добування їжі, будівництва житла, захисту від ворогів, тварин і негоди<sup>1</sup>.

Вагомий внесок у дослідження різних аспектів розуміння громадянського суспільства зробили такі відомі вчені, як: Ю. Хабермас, М. Кундера, Н. Дзельський, Я. Куронь, Л. Колаковський, М. Вайда, Т. Шацький, К. Кальтенбруннер, С. Клюксен, Р. Шельскі. Дослідженням стану формування громадянського суспільства займалися такі вчені-теоретики, як: А. Карась, А. Колодій, Н. Новиков, А. Олійник, В. Прімуш, А. Скрипнюк, Р. Щедрова, А. Тарань, С. Полохало, С. Рябов, В. Сидоренко, В. Ткаченко, М. Томенко тощо.

У політичному механізмі модернізації важливу роль відіграє співвідношення держави та інститутів громадянського суспільства. Ці питання активно досліджуються українськими вченими. Значний інтерес, зокрема, становлять монографії та колективні наукові розвідки В. Баркова, С. Бобровик, О. Богинича, В. Горбатенка, Т. Довгунь, А. Колодія, Н. Оніщенко, М. Патеї-Братасюк, Ф. Рудича, М. Рябчука та М. Денисюка.

Метою даної статті є аналіз різних аспектів взаємодії права, держави і громадянського суспільства, адже громадянське суспільство – це певний механізм неформального соціального партнерства, який забезпечує підтримання балансу існуючих інтересів у суспільстві та їх реалізацію.

Проблеми становлення та функціонування правової держави і громадянського суспільства визнані в сучасних умовах фундаментальними та значимими. Зародження й подальший розвиток правової держави відбувається в умовах розвитку громадянського суспільства. Взаємовідносини правової держави і громадянського суспільства є визначальним чинником успішного розвитку держави і суспільства, неодмінною умовою забезпечення основоположних прав та свобод людини і громадянина.

У сучасній правовій науці сформувалися три підходи до співвідношення громадянського суспільства та держави:

1. Держава і громадянське суспільство – схожі (конвергентні) соціальні системи.
2. Держава і громадянське суспільство – соціальні системи, що розрізняються (дивергентні), первинною та провідною є держава, яка контролює громадянське суспільство.
3. Держава і громадянське суспільство – системи, що розрізняються, однак провідним є громадянське суспільство, а держава щодо нього виконує службову (підпорядковану) роль.

Найбільш конструктивною вбачається третя модель, яка забезпечує реалізацію стратегічного завдання громадянського суспільства – когерентність індивіда із соціумом, його звільнення від політико-регламентуючого контролю, соціально-обмежуючих перешкод і заборон<sup>2</sup>.

Сучасна вітчизняна наука визначає громадянське суспільство як «суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на основі демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів прав і свобод людини і громадянина».

Становлення і розвиток громадянського суспільства та правової держави має історичний характер, а їх функціонування зумовлене життєвими інтересами і потребами як суспільства в цілому, так і окремих соціальних груп. Не можна не погодитися з тим, що громадянське суспільство існує лише там і тоді, де і коли економічно та політично вільні індивіди беруть участь у державній діяльності, забезпечують свої інтереси шляхом самореалізації<sup>3</sup>.

У проєкті Конституції України в редакції від 1 липня 1992 р. третій розділ називався «Громадянське суспільство і держава» і містив наступні глави: «Загальні положення», «Власність», «Підприємництво», «Екологічна безпека», «Сім'я», «Освіта, наука і культура», «Громадські об'єднання», «Свобода інформації». Але до тексту чинної Конституції України 1996 р. категорія «громадянське суспільство» не була включена, хоча багато положень цього розділу знайшло втілення насамперед у її першому та другому розділах. Зокрема, у ст. 64 проєкту Конституції від 1 липня 1992 р. встановлювалося досить демократичне положення: «Держава підпорядковується громадянському суспільству і спрямовує свою діяльність на забезпечення рівних можливостей для всіх, як основи соціальної справедливості», в частині третій ст. 66 закріплювалося: «Держава підтримує соціальну функцію власності». Ця ідея знайшла втілення в частині третій ст. 13 Конституції України 1996 р. в положенні про те, що «власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству»<sup>4</sup>.

На сьогодні для науки і практики державотворення залишається досить актуальною проблематика громадянського суспільства. Це пов'язано з тим, що Українська держава і суспільство перебувають на етапі трансформаційних змін. При цьому формування громадянського суспільства відбувається паралельно із становленням правової державності. Незважаючи на те, що для їх усталеного розвитку створені належні конституційно-правові засади, обидва ці процеси йдуть складно. Хоча в Конституції і є деякі спірні положення, вона є ґрунтовною основою становлення дієздатного громадянського суспільства та правової державності.

В Україні відсутній чіткий механізм конституційно-правового регулювання діяльності як недержавних суб'єктів громадянського суспільства, так і їх взаємодії з органами державної влади, а саме: законодавчо визначеної чіткої та послідовної характеристики суб'єктного складу та інститутів громадянського суспільства; ефективної системи регулювання конституційно-правових відносин інститутів громадянського суспільства і державного апарату; стабільних та чітких юридичних інструментів і процедур взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави, які забезпечують баланс їх інтересів<sup>5</sup>.

Громадянське суспільство і держава взаємно доповнюють один одного та залежать одне від одного. Без зрілого громадянського суспільства не представляється можливим побудова правової демократичної держави, оскільки саме свідомі вільні громадяни здатні створити найбільш раціональні форми людського співжиття.

Система громадянського суспільства постійно відчуває тиск з боку держави. В умовах тоталітарних режимів відбувається етатизація (одержавлення) суспільства, фактичне знищення або крайнє звуження незалежності суспільного життя від держави. При демократичному режимі держава і громадянське суспільство виступають як рівноправні партнери. Вирішення суспільних проблем здійснюється шляхом компромісу між державою та суспільством. Дійсно демократичний політичний режим можливий тільки там, де є належним чином розвинене громадянське суспільство.

На початкових етапах становлення незалежної України формування громадянського суспільства було необхідною умовою переходу до ринкових відносин і правової державності. Політичні реформи, приватизація, роздержавлення, плюралізація всіх сторін суспільного життя, розвиненість системи суспільних інститутів, ринкові відносини – саме ці фактори розширюють межі формування громадянського суспільства.

У розвинених країнах Заходу склався та функціонує механізм взаємодії громадянського суспільства і правової держави, який передбачає:

- здійснення принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову;
- створення системи взаємодії через партії, вибори та представницькі органи влади;
- функціональне представництво – тобто розвиток каналів зв'язку між державою і суспільством у вигляді різного роду консультативних комітетів та комісій при державних структурах, у яких беруть участь представники груп і об'єднань за інтересами.

Такий механізм склався в результаті тривалої еволюції держави і громадянського суспільства.

У демократичних країнах громадянське суспільство виступає в ролі партнера держави у вирішенні соціальних і суспільних проблем. Держава бере на себе зобов'язання створити сприятливі правові умови для діяльності організацій громадянського суспільства, забезпечує значну частину фінансування їх діяльності (наприклад, у країнах Євросоюзу 40–60 % загального доходу організацій громадянського суспільства становить державне фінансування) та залучає до надання соціальних послуг (у Німеччині 60 % гарантованих державою соціальних послуг надаються неурядовими організаціями).

Поряд з цим, і громадянське суспільство, і держава функціонують для задоволення потреб та інтересів людини. Громадянським суспільством можна назвати таке суспільство, в якому головною діючою особою є громадянин як автономна особа, наділена наступними рисами:

- суб'єкт, який усвідомлює себе вільним членом суспільства (вільним економічно – має право вибору форм і видів трудової діяльності, у тому числі підприємницької; вільним ідеологічно та політично);
- суб'єкт, який наділений правами і свободами, у тому числі правом приватної власності («суб'єкт-власник»);
- суб'єкт, який усвідомлює відповідальність перед суспільством;
- суб'єкт, захищений законом від прямого втручання в особисте життя і довільних обмежень з боку держави.

У свою чергу структурні складові громадянського суспільства беруть на себе виконання таких функцій як:

- 1) надання соціальних послуг і турбота про громадян з особливими потребами (інваліди, люди похилого віку, багатодітні та малозабезпечені сім'ї);
- 2) виконання спільних із державою проєктів щодо вирішення актуальних суспільних та гуманітарних проблем (безпритульність, бездомність, СНІД, наркоманія, здоровий спосіб життя тощо);
- 3) залучення різних суспільних груп до формування державних і місцевих рішень;
- 4) моніторинг діяльності органів влади та політиків, недопущення неефективного державного управління і корупції тощо.

Для успішного функціонування політичної системи з усіх можливих варіантів взаємозв'язку держави і громадянського суспільства перевагу слід надати поєднанню сильної держави і громадянського суспільства, що ефективно функціонує, врівноважує і доповнює. Передчасне згорання функцій держави, штучне їх скасування або нездатність здійснювати ці функції є свідченням слабкості держави. А занадто велика свобода дій та непідконтрольність суспільству – свідчення слабкості суспільства.

Для України побудова та подальший розвиток громадянського суспільства, що засвідчує і детермінує глибину та темпи процесу демократизації вітчизняного суспільного буття, залишається на сьогодні першочерговою проблемою, яка потребує негайного вирішення.

Взаємодія держави з громадянським суспільством на основі партнерства необхідна для розвитку України як правової, демократичної і соціальної держави. Соціально-політичний прогрес, демократичний розвиток та економічний підйом неможливо реалізувати без активної участі з боку суспільства.

На шляху формування громадянського суспільства в Україні стоїть цілий ряд проблем, серед яких: низька активність громадян, відсутність налагодженої схеми взаємодії між державою, громадськими організаціями та бізнесом, різного роду соціальні проблеми.

З часу прийняття Конституції України 1996 року в процесі формування вітчизняного громадянського суспільства досягнуто помітного прогресу, що підтверджується комплексом кількісних та якісних показників, оцінками українських та закордонних громадських експертів. Так, за даними Єдиного державного реєстру установ та організацій України, на початку 2013 р. було зареєстровано 74500 громадських організацій, 28852 профспілок та їх об'єднань, 14055 благодійних організацій, 15018 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків та 1426 органів самоорганізації населення<sup>6</sup>.

Причому, слід відзначити тенденцію до постійного зростання їх кількості та охоплення своєю діяльністю всіх сфер суспільного буття. За оцінкою дослідження «Nations in Transit», проведеного міжнародною неурядовою організацією «Freedom House», у 2012 р., як і у попередні роки, серед основних показників демократичного розвитку України найкращим залишається напрям «Громадянське суспільство» – 2,75 бали (за 6-тибальною шкалою, де: 6 – найгірший результат; 1 – найкращий)<sup>7</sup>. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) оцінило Індекс сталості неурядових організацій в Україні у 3,5 бали (за 7ми-бальною шкалою, де: 1 – найвищий показник, 7 – найнижчий), як таких, що знаходяться у «верхній половині розбудови сталості»<sup>8</sup>.

Здійснені важливі кроки з реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. У 2010 р. Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» закріплено стратегічні пріоритети цієї політики. У 2012 р. утворено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства, затверджено Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та План першочергових заходів щодо її реалізації. Активізація даного напрямку державної політики сприяла якісному поліпшенню нормативно-правової бази громадянського суспільства та наближенню її до відповідних європейських стандартів. Був, нарешті, ухвалений новий базовий Закон України «Про громадські об'єднання», кілька інших важливих для сприяння розвитку громадянського суспільства нормативно-правових актів: закони України «Про соціальний діалог в Україні», «Про доступ до публічної інформації», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України», Стратегія реформування системи надання соціальних послуг та інші нормативно-правові акти.

Центральною проблемою побудови громадянського суспільства в Україні є взаємовідносини держави і суспільства. Всі інші проблеми, в тому числі й економічні, є наслідком відсутності діалогу між владою і суспільством.

Подолання цього розриву в принципі неможливо без повної реалізації конституційних свобод.

Побудова громадянського суспільства передбачає демократизацію самоврядування шляхом активної та рівноправної участі всіх громадян і організацій у вирішенні проблем окремих регіонів та держави в цілому.

Разом з тим, слід визнати, що жителі одного регіону (як об'єднання та організації, в які вони входять) не усвідомлюють себе достатньою мірою членами єдиної громади, здатної автономно і ефективно вирішувати власні насущні проблеми. Звідси випливають закономірні наслідки: нескоординованість ініціатив, тотальне взаємна недовіра, соціальний песимізм і утриманські настрої.

Таким чином, взаємодія держави з громадянським суспільством повинна бути спрямована на посилення процесу демократизації органів влади, розвиток і зміцнення інститутів громадянського суспільства, посилення їхнього зв'язку та має бути виразом бажання органів влади і громадянського суспільства налагодити співробітництво з метою подальшого удосконалення та розвитку партнерських відносин.

Таким чином, формування громадянського суспільства є однією з найважливіших умов просування України шляхом проведення економічних, політичних і правових реформ, які, передусім, спрямовуватимуться на демократизацію громадського життя, лібералізацію економіки, захист прав і свобод людини і громадянина, становлення правової демократичної держави.

Без істотних змін у політичній системі важко очікувати на ефективність взаємодії, довіру з боку структур громадянського суспільства, держави та громадян. А тому, пріоритетами необхідно вважати вдосконалення та закріплення практики системної участі інститутів громадянського суспільства у формуванні державної політики, а також децентралізацію та делегування частини повноважень органів виконавчої влади громадянському суспільству із запровадженням відповідної системи контролю за реалізацією таких повноважень.

<sup>1</sup> Общая и прикладная политология: Учебное пособие / Под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М.: МГСУ; Изд-во «Союз», 1997. – 992 с. – С.21.

<sup>2</sup> Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії / С. К. Костючков // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія . – 2012. – Т. 182, Вип. 170. – С. 38–40.

<sup>3</sup> Томаш Л. В. Гражданское общество – социальная основа государства, власти и демократии [Текст] / Л. В. Томаш // Евразийский юридический журнал. – 2012. – № 12 (55). – С. 121–125.

<sup>4</sup> Тодика Ю. М. Науконституційного права України на сучасному етапі [Текст] / Ю. М. Тодика. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1996. – 430 с. – С. 52.

<sup>5</sup> Лотюк О. С. Особливості механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1. – С. 92.

<sup>6</sup> Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) на 15 січня 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org>

<sup>7</sup> Nations in Transit – Ukraine (2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/ukraine>

<sup>8</sup> Індекс сталості НУО в Україні в 2011 р. 15 видання – червень 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://transition.usaid.gov/locations/europe\\_eurasia/dem\\_gov/ngoindex/reports/2011/Ukraine6-20\\_FORMATTED.pdf](http://transition.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/reports/2011/Ukraine6-20_FORMATTED.pdf)

<sup>9</sup> Аналітична записка «Перспективи удосконалення конституційних засад громадянського суспільства в процесі реформування Конституції України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1147/>

<sup>10</sup> Денисюк М. В. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: Монографія. – К.: Атіка, 2014. – 184 с.

#### Резюме

##### **Лазорський А. О. Громадянське суспільство і держава: взаємозв'язок та взаємодія.**

Висвітлено особливості функціонування громадянського суспільства в Україні, проблемні аспекти взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави.

Аналізується громадянське суспільство як протизвага державі у її постійному прагненні до панування над суспільством.

Предметом аналізу є суб'єкти, форми і механізми даної взаємодії, виходячи із специфіки політичних, соціальних та економічних реалій сучасної України.

**Ключові слова:** громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, органи влади, взаємодія, взаємозв'язок.

#### Резюме

##### **Лазорский А. О. Гражданское общество и государство: взаимосвязь и взаимодействие.**

Освещены особенности функционирования гражданского общества в Украине, проблемные аспекты взаимодействия институтов гражданского общества и государства.

Анализируется гражданское общество как противовес государству в ее постоянном стремлении к господству над обществом.

Предметом анализа являются субъекты, формы и механизмы данного взаимодействия, исходя из специфики политических, социальных и экономических реалий современной Украины.

**Ключевые слова:** гражданское общество, институты гражданского общества, органы власти, взаимодействие, взаимосвязь.

#### Summary

##### **Lazorskiy A. Civil society and the state: interrelation and interaction.**

Peculiarities of civil society functioning in Ukraine, the interaction problematic aspects between civil society and the state.

Examines civil society as a counterbalance to the state in its constant quest for dominance over society.

The subject of analysis are the subjects, forms and mechanisms of this interaction, based on the specifics of the political, social and economic realities of modern Ukraine.

**Key words:** civil society, civil society institutions, authorities, interaction, interrelation.

О. С. ХОРОХОНЬКО

*Ольга Станіславівна Хорохонько, студентка  
IV курсу Інституту міжнародних відносин Київського  
національного університету імені Тараса Шевченка*

## **ЗВОРОТНЕ ВІДСИЛАННЯ ЯК НАСЛІДОК НЕГАТИВНОЇ «КОЛІЗІЇ КОЛІЗІЙ» У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ**

У сфері міжнародного приватного права суперечливими є питання, які розглядаються в межах поняття негативної «колізії колізій». Так, при негативній «колізії колізій» жодна правова система не вважає за потрібне вирішувати дану проблему в рамках національної правової системи.

Наслідком негативної «колізії колізій» у міжнародному приватному праві є проблема зворотного відсилення.

В Україні ця проблема регулюється положеннями ст. 9 Закону України «Про міжнародне приватне право», але лише стосовно особистого статусу особи та шлюбно-сімейних відносин. Щодо інших правових сфер, то дана проблема залишається неврегульованою.

Викладене вказує на необхідність пошуку шляхів врегулювання проблемних питань в усіх сферах права в Україні.

*Мета роботи* – аналіз проблеми зворотного відсилення в різних системах права та пошук шляхів її вирішення в Україні.

До значення терміна «зворотне відсилення та відсилення до права третьої держави» близьким є його застосування для позначення юридико-технічного засобу розв'язання певних завдань у ході регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом. За рядом даних<sup>1</sup> зворотне відсилення – це юридико-технічний засіб відмови від застосування іноземного права чи технічний прийом полегшення регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом. Однак у більшості робіт з теорії права визначення терміна «юридико-технічний засіб» не міститься. Даний термін застосовується для позначення якогось засобу, за допомогою якого досягаються певні цілі правового регулювання. Коректність вживання терміна «зворотне відсилення та відсилення до права третьої держави» в даному контексті залежить від змісту норм, спрямованих на вирішення питання про зворотне відсилення і відсилення до права третьої держави. Так, норми, які санкціонують прийняття відсилення іноземних колізійних норм до вітчизняного права (прийняття зворотного відсилення у власному розумінні), можна розглядати як засіб обмеження застосування матеріальних норм іноземного права. Однак норми, які санкціонують прийняття відсилення іноземних колізійних норм до права третіх держав, вже не можуть розглядатися в якості такого засобу.

Колізійні норми в законодавстві різних країн можуть мати текстуально однакові обсяг і прив'язку і, таким чином, мати «ідентичний вигляд». Однак в силу «прихованих колізій» (різного змісту однойменних термінів) дію колізійних норм кожної правової системи буде забезпечувати «власне», відмінне від інших, регулювання правових відносин.

«Колізія колізій» як явище в міжнародному приватному праві породжує ситуацію зворотного відсилення до права третьої держави.

Водночас зворотне відсилення та відсилення до права третьої держави дає змогу правникам оперувати тими поняттями, які не знайомі їх правовим системам та знаходити вирішення проблем, не зважаючи на прогалини в праві, оскільки відбувається відсилення не до конкретної матеріально-правової норми, а до права певної держави в цілому. До того ж, прийняття зворотного відсилення є практично доцільним, оскільки суду зручніше застосовувати право власної, а не іноземної держави. Професор І. С. Перетерський у своїх працях зазначає з цього приводу, що коли іноземне право визнає себе бездіяльним, то його не можна застосовувати в будь-якому разі<sup>2</sup>. А Е. Йайме виділяє три переваги прийняття зворотного відсилення: по-перше, – це гармонізація рішень; по-друге, – незастосування іноземного закону, який не містить шляху до розв'язання проблеми, і, по-третє, – полегшення завдання судді.

А. В. Анічкін обґрунтовує в своїй роботі необхідність прийняття зворотних відсилення іноземних колізійних норм<sup>3</sup>. Феномен зворотного відсилення пояснюється ним як прояв принципу найбільш тісного зв'язку – однієї із закономірностей правового регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом. Н. І. Маришева вважає, що зворотне відсилення може застосовуватися у галузі колізійного регулювання шлюбно-сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, однак вона обмежує застосування зворотного відсилення іноземних колізійних норм сферою сімейно-правового статусу фізичних осіб<sup>4</sup>. Разом з тим, враховуючи, що приватноправові відносини характеризують диспозитивним направленням правового регулювання, можна припустити та обґрунтувати прийняття зворотного відсилення іноземних колізійних норм і в інших випадках.